

ЧИННИКИ ЕЛІТАРНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇНАХ

У статті висвітлюються детермінанти якісного рівня політичної еліти в сучасних демократичних державах.

The article deals with the determinants of the qualitative level of a political elite in modern democratic states.

Дослідження присвячено аналізу факторів, які детермінують рівень елітарності та ефективної діяльності політичної еліти в сучасних демократичних політичних системах.

Наукові розвідки подібного спрямування мають значне теоретико-практичне значення. Аналіз нищезначених детермінант надасть змогу удосконалити розуміння чинників впливу та сприяти на більш високому науковому рівні елітарності і ефективності політичної еліти.

Розгляд даної проблематики доречно розпочати з будь-якого фактору, оскільки майже кожен із них, перебуваючи у тісному зв'язку з іншими, може розглядатися як один із базових. По суті, відбувається їх взаємодетермінація, наслідком якої й виступає якісний стан політичної еліти.

Пропонуємо виокремити наступну систему детермінант рівня елітарності і ефективності еліти: наявність потреби в еліти враховувати інтереси суспільства, походження еліти, ступінь розробленості державної стратегії і міра її реалізації, рівень оптимальності співвідношення між цінністю теперішнього і майбутнього, ступінь відкритості системи політичного управління, рівень інтелектуального розвитку суспільства, стан політичної освіти населення, ступінь розвитку правової держави, рівень розвитку громадськості, система рекрутування політичної еліти та контролю за її діяльністю (*структурованість суспільства, міра досконалості виборчого механізму, ступінь прозорості, професійності і демократичності кадрової політики, пропорція штучних і природних*

форм селекції (добору і виховання) політичної еліти, ступінь розвитку партійної системи, рівень розвинутої суспільних процедур селекції, інституціональна відпрацьованість механізму громадського контролю діяльності політичної еліти у міжвиборчий період), форма правління, стабільність політичної системи (ступінь консенсусної згуртованості політичних еліт, міра реалізації ціннісних норм у суспільно-політичному житті, рівень толерантності в суспільстві, стан розвитку політичного прогнозування, ступінь чіткості і збалансованості розподілу повноважень, та рівень координованості діяльності державно-владних структур по горизонталі, результативність діяльності правлячих кіл), рівень наукового забезпечення політичних рішень та їхньої інтелектуальної підтримки, стан політичної культури у суспільстві.

Більш детально проаналізуємо кожен з вищезазначених детермінант рівня елітарності і ефективності політичної еліти.

Щодо наявності в еліти потреби враховувати інтереси суспільства, то, на думку доктора філософських наук Ф. Рудича [1] і доктора політичних наук Л. Кочубей [2], причина суспільної неефективності політичної еліти може міститися не у браку знань і вмінь, а у відсутності потреби брати до уваги інтереси суспільства. Автор статті погоджується із твердженням цих вчених, що така потреба може диктуватися, або моральними засадами еліти, або дієвими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства.

Походження політичної еліти становить важливу детермінанту рівня її елітарності. Походження можна оцінювати за різними параметрами, наприклад, такими як: місце первинної соціалізації, під яким розуміється її матеріальний, освітній, культурний рівень; рід занять найближчих родичів; їх світогляд, передусім: релігійний, політичний, національний, соціальний; освіта, вид занять, які відносяться до занять політичною діяльністю.

Серед численних перелічених параметрів звернемо увагу на дослідження впливу місця первинної соціалізації політичної еліти на її якісний рівень.

У науковій літературі сформувався судження про негативний вплив сільського походження політичної еліти на її якісний стан. Так, на думку, уже згаданого Ф. Рудича, у вихідців із сільської місцевості або невеликих міст не закладена ідея служіння суспільству тому, що вони є носіями традиційної культури. Одним з визначальних компонентів такої культури виступає трайбалізм – схильність до культурної і суспільно-політичної кланової відокремленості, тобто – містечковості та кумівства [1]. Вчений наголошує, що використовуючи корпоративні, сімейні зв'язки, клани прагнуть захопити владу в країні чи регіоні або узурпувати її в окремих владних структурах в інтересах своїх представників [1]. Через це, як вважає дослідник, така еліта може створити політичний устрій лише за власною міркою, виразними рисами якого, буде нехтування суспільними інтересами, безконтрольність, безвідповідальність, непрозорість [1].

Загалом погоджуючись з такими твердженнями, зазначимо, що результати будь-яких досліджень впливу походження віддзеркалюють лише його ймовірні наслідки і не можуть автоматично переноситись на окремих особистостей, формування яких зумовлено ще безліччю інших факторів.

Ступінь розробленості державної стратегії і міра її реалізації

Українські дослідники В. Горбатенко та І. Бутовська визначають державну стратегію наступним чином: “З одного боку, це публічне визначення владою перспективи держави; з іншого – поточні рішення, спрямовані на безпосереднє здійснення цієї перспективи вже сьогодні, негайно. Стратегія є формою перспективи, де довгострокові рішення пов'язуються із середньо- та короткостроковими, або поточними” [3].

Виходячи з цього державна стратегія впливає на ефективність діяльності політичної еліти. Її вплив зумовлюється наступними функціями: сприяння кращому усвідомленню суті сьогоденних реалій, що дає змогу оцінити реальні перспективи, визначитися в наявній ситуації та розрахувати ресурси, які уможливають досягнення поставленої мети; забезпечення: спадкоємності внутрішньої і зовнішньої політики, довіри до влади, якщо державна політика відповідає цілям, визначеним державною стратегією; сприяння консолідованості

політичних еліт; визначення тактики; накреслення орієнтирів та акцентування пріоритетів для короткострокових і середньострокових стратегій, які не повинні йти у розріз і суперечити державним інтересам; задання етапів просування до мети [3].

Рівень оптимальності співвідношення між цінністю теперішнього і майбутнього має значний вплив на формування свідомості політичної еліти, від типу якої значною мірою залежить її здатність до ефективної діяльності. Особливого значення цьому фактору надає російська дослідниця О. Гаман-Голутвіна яка зазначає, що сьогодення індиферентність еліти до проблем стратегії є зворотною стороною і результатом гіпертрофії есхатологічного спрямування глобального історичного проекту форсованої модернізації з його приматом цінності майбутнього і інструментальності теперішнього [4].

Ступінь відкритості системи політичного управління

На це особливу увагу звертає кандидат історичних наук О. Новакова зазначаючи, що відкрита система політичного управління втрачає жорсткість, регламентованість, вона починає базуватися скоріше на горизонтальних, а не вертикальних зв'язках між урядовими організаціями, асоціаціями громадянського суспільства та бізнесом [5]. Таке управління, зазначає вчена, реалізується шляхом переговорів між державою та неурядовими структурами. Воно здатне більш ефективно задовольнити суспільні потреби, виробити соціально значимі рішення [5]. Порівнюючи традиційну і відкриту системи політичного управління, О. Новакова підійшла до висновку, який імпонує автору даної статті, на противагу звичній практиці публічного управління, заснованого на ієрархії та неухильному виконанні наказів, зазначає вчена, головними параметрами нової системи стають згода та договір [5]. Бо традиційне управління приділяло увагу праву та регламентам, сучасне, більш відкрите і базується на нормах, колективних рекомендаціях, моральних угодах. У той час, як традиційна влада здійснювалась урядом, бюрократією та парламентом, нова, все більше залучає в свою орбіту комісії, форуми, та великі демократичні організації [5].

Рівень інтелектуального розвитку суспільства

Кандидат політичних наук С. Чемякова, зазначає: «Вказуючи на взаємозв'язок між рівнем розвитку суспільства і якістю правлячої еліти, Н. Бердяєв вивів “коефіцієнт еліти”, котрий являє собою співвідношення високоінтелектуальної частини населення і загальної кількості грамотних людей. Він вважав, що якщо коефіцієнт наближається до 1 %, то це загрожує державі розпадом, застоєм у суспільному житті. Сама еліта перетворюється в закриту касту, позбавлену можливостей оновлення. Якщо ж коефіцієнт еліти складає більше 5 %, то це значить, що суспільство володіє високим потенціалом розвитку» [6].

Стан політичної освіти населення

Ефективність демократичного механізму рекрутації політичної еліти визначальною мірою детермується компетентністю її селекторату, в якості якого виступає більшість громадян держави. Очевидно, що чим вищий рівень політичної культури населення, тим адекватнішим є його розуміння політичної сфери і відповідно оптимальніша громадянська поведінка, що безпосереднім чином відображається на якісному стані політичної еліти. А найважливішим чинником формування такої культури виступає високий рівень політичної освіти населення.

Основними функціями політичної освіти, на нашу думку, є: по-перше, переведення мови політики на загальнодоступний рівень. Доктор політичних наук М. Іванов так розкриває дану роль політичної освіти “Вона покликана допомогти переводити політичні поняття на загальнодоступну мову. Іншими словами, прості громадяни сьогодні повинні володіти і категоріями, і науковим інструментарієм політики, щоб бути адекватними епосі” [7]. По-друге, надання базового рівня теоретичних знань, що становлять основу політичної науки, відсутність яких робить неможливим цілісне розуміння політичної дійсності, її можливих альтернатив та їх детермінант. По-третє, формування здатності на основі наявних теоретико-практичних знань критично осмислювати політичну реальність і вибудовувати адекватні до неї моделі поведінки, однією з ознак якої виступає наявність імунітету проти політичних технологій.

Загалом можна стверджувати, що завдання непрофесійної політичної освіти полягає у формуванні в громадян певного комплексу цінностей, вмінь та знань, які забезпечують їм свідому участь і позицію в політичному житті, можливість виокремити власні політичні інтереси та зіставити їх з інтересами інших громадян та всього суспільства.

Ступінь розвитку правової держави, сутнісною ознакою якої виступає високий рівень правової культури її громадян, однією з найважливіших детермінант якої, виступає стан законодавчої бази, що водночас є одним з базових показників міри розвинутої правової держави. Його якісний рівень визначається такими факторами, як: відповідність системи юридичних норм реаліям суспільно-політичного розвитку, їх взаємоузгодженість, стабільність і відкритість, під якою розуміється пряма дія більшості статей конституції та наявність статусу законів у переважній частині нормативно-правових актів. Прозорість юридичних норм становить також інструмент протидії формуванню нелегального політичного ринку, на якому предметом купівлі-продажу виступають політичні рішення: закони, поправки, укази тощо. Важливою детермінантою стану правової культури виступає баланс між позитивним і природним правом, наслідком якого є

захищеність громадян від бюрократичного свавілля. Так, доктор політичних наук В. Горбатенко, вказує: “Бюрократія повинна обслуговувати існуючий порядок, а не свавільно творити його. Пошук правового рішення в кожному конкретному випадку ... має полягати не в пересмикуванні конституційних норм, а в пошуку справедливості, оскільки саме вона становить істину сутності права” [8]. Про це завжди повинні пам'ятати представники політичної еліти.

Рівень розвитку громадянськості, тобто готовності і здатності людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав, обов'язків [9] та інтересів, у значній мірі зумовлює якісний стан політичної еліти. Можна виокремити його наступні детермінанти: рівень політичної компетентності населення найважливішим чинником формування якої виступає його політична освіта; ступінь розвитку громадянського суспільства, який зумовлюється такими факторами, як фаза розвиненості місцевого самоврядування; міра впливу права на суспільно-політичні процеси в державі; чіткість розмежування приватно-правової і публічно-правової сфер, політичної і економічної діяльності; рівень структурованості суспільства; стадія розвиненості модерних громадських традицій, яка значним чином детермується ступенем державного патерналізму як на сучасному етапі буття країни, так і в її історичному минулому; стан ціннісно-регулятивної системи суспільства; чисельність середнього класу, який, як вказують українські вчені К. Богомаз і Н. Сорокіна у будь-якому суспільстві є головним соціальним носієм суспільних відносин, агентом та гарантом їх збереження і відтворення [10], така роль середнього класу забезпечується економічною, психологічною та культурною незалежністю його членів.

А тепер розглянемо систему рекрутування політичної еліти та контролю за її діяльністю

Ця система являє собою механізм відтворення і оновлення політичної еліти від ступеня досконалості якого залежить її якісний стан. Рівень ефективності даної системи детермується низкою факторів, серед яких можна виділити наступні.

Структурованість суспільства виступає важливим чинником усвідомлення представниками різних соціальних прошарків їхніх політичних інтересів, необхідною умовою їх реального представництва у законодавчих та місцевих радах і є передумовою підзвітності виборних осіб перед виборцями. Таким чином, структурованість суспільства є необхідною умовою для досягнення високого рівня елітарності та ефективності діяльності політичної еліти в демократичних політичних системах.

Міра досконалості виборчого механізму, тобто рівень його здатності об'єктивно виявляти і відображати вибір громадян. За умови наявності структурованого суспільства об'єктивність

виборчого механізму зумовлює адекватність представлення у радах організованих суспільних інтересів посередництвом політичних партій.

Ступінь прозорості, професійності і демократичності кадрової політики, який зумовлює ефективність механізмів вертикальної і горизонтальної мобільності (конкурсів на посаду, залучення до ротації еліти членів політичних партій і громадських організацій тощо) політичної еліти.

Пропорція штучних і природних форм селекції (добору і виховання) політичної еліти. Розвинута система відбору і підготовки політичних кадрів значною мірою сприяє високому рівню ефективності їх діяльності. Натомість потенціал природних і стихійних механізмів селекції недостатній для забезпечення високої сукупної елітарності політиків. На думку члена-кореспондента НАН України М. Михальченка, дане співвідношення залежить від: сутнісних характеристик суспільства: економічного і політичного ладу, рівня демократії, якості законодавства, традицій, релігії тощо [11]. Чим цивілізованіше й організованіше суспільство, стверджує він, тим більше уваги воно приділяє селекції еліти, пред'являючи їй високі вимоги з якості функціонування і морального вигляду [11].

Ступінь розвитку партійної системи, який зокрема вимірюється рівнем: впливу партій на політичний процес, його компетентності, довершеності їх інфраструктури та її дієвості, незалежності від зовнішнього фінансування; визначає можливості партій виконувати покладені на них функції, серед яких, на думку доктора політичних наук М. Обушного, однією з найважливіших є підбір та виховання кадрів національної еліти [12].

Рівень розвинутої суспільних процедур селекції, який детермінується розвитком громадянського суспільства, та їх взаємодії з державними і партійними. Громадські механізми селекції розширюють поле пошуку та підготовки потенційно елітарних політиків, а їхня взаємодія з останніми дає більшу можливість кращим представникам суспільних структур долучитися до політичної діяльності.

Інституціональна відпрацьованість механізму громадського контролю діяльності політичної еліти у міжвиборчий період. Основною формою, яка виступає підзвітність виборних осіб будь-якого рівня повноважень, крім президентського, через технічну неможливість її здійснення, перед своїм електоратом і можливість останнього їх переобрати. Очевидно, що умовою можливості існування такого механізму в його повноцінному вигляді виступає наявність мажоритарної складової у типі виборчої системи різного рівня делегування.

Дієвість подібного механізму, крім ступеня відпрацьованості його законодавчої бази, детермінується рядом інших факторів, серед яких можна виділити наступні: рівень політичної культури населення, його поточної інформованості і суспільно-політичної активності, наявності осіб,

здатних замінити діючого політика та типом його лідерства (раціональне чи харизматичне), від якого, на нашу думку, певною мірою залежить критичність оцінення електоратом дій свого обранця.

Значний вплив на якісний стан політичної еліти також справляє рівень функціонування таких механізмів її контролю, як: парламентська і непарламентська опозиція, приватні та громадські засоби масової інформації, наука.

Форма правління

Одне із останніх досліджень Світового банку стверджує, що при парламентській моделі управління корупція у вищих ешелонах влади є найменшою [13]. На думку українського дослідника В. Базова, однією з причин цього є той факт, що одні і ті ж персоналії нечасто можуть керувати господарством країни протягом довгого часу [13].

Стабільність політичної системи є важливим чинником ефективності формування та діяльності політичної еліти. Так, доктор філософських наук В. Танчер зазначає, що еліти розквітають при певній стабільності, соціальному порядку, тоді як соціальний хаос, протиборство підточують владну ієрархію, зменшують ефективність суспільного управління [14]. Погоджуючись з такими думками звернемо увагу на аналіз факторів, які детермінують рівень стабільності демократичних політичних систем. Насамперед мова йде про наступне.

Ступінь консенсусної згуртованості політичних еліт, першоосновою якої виступає консенсусна згуртованість суспільства, котра базується на прийнятій для більшості системі ідеологічних цінностей, на основі якої формується політичний ідеал країни й політична доктрина, яка його обґрунтовує. М. Михальченко зазначає, що: "Іноді цю доктрину називають державницькою (але не державною) ідеологією, покликаною обґрунтовувати форму і зміст політичної влади, виборчої й судової систем, функції гілок влади, взаємовідносини конфесій тощо" [15]; на нашу думку, необхідною умовою існування єдиного політичного ідеалу для всієї країни виступає сформованість політичної нації.

Міра реалізації ціннісних норм у суспільно-політичному житті. Так, на думку В. Горбатенка, чинниками, що "цементують" політичну систему, виступає збалансованість між економічним розвитком держави і соціальними потребами населення, справедливість, солідарність, відповідальність, незалежність, свобода, довіра [8]. Саме про суспільну довіру як організуючий елемент політичної системи і мистецтво єднання говорив Ф. Фукуяма під час минулорічного (2006 р.) візиту в Україну [8].

Рівень толерантності в суспільстві. На думку кандидата філософських наук, докторанта МДГУ ім. Петра Могили В. Ханстантинова: "культура толерантності ... може виступати в ролі своєрідного суспільного стабілізатора, гальмуючи і уповільнюючи процеси внутрішніх протиріч у суспільстві, мінімізуючи при цьому гостроту та інтенсивність негативних наслідків у зв'язку із зіткненням

інтересів” [16]. На наш погляд особливого значення така культура набуває у кризові періоди розвитку держави, коли в суспільстві втрачається єдність поглядів з основних питань суспільно-політичного життя.

Стан розвитку політичного прогнозування. Кандидат політичних наук В. Деріга зазначає, що без вміння передбачати хід та розвиток політичних процесів не можна забезпечити стабільність розвитку та функціонування політичної системи в цілому, сприяти її адаптації до внутрішніх та зовнішніх змін [17]. Вона вказує, що одним з параметрів стабільної політичної системи, досягти якої прагне будь-який суб’єкт управління, є її передбачуваність та керованість [17]. А це, відзначає вчена, значною мірою залежить від можливостей політичного прогнозування, яке базується на врахуванні відомих закономірностей та тенденцій суспільного розвитку і має вагомий потенціал впливу на політичні процеси, події та явища [17].

Рівень стабільності політичної системи значною мірою залежить від: *ступеня чіткості і збалансованості розподілу повноважень* між: гілками влади, її вищими, регіональними та місцевими структурами, правлячою і опозиційною елітами, яка, на нашу думку, в значній мірі забезпечується ґрунтовністю юридичного оформлення меж їх компетенції і процедур прийняття рішень, та *міри координованості діяльності державно-владних структур по горизонталі*.

Результативність діяльності правлячих кіл у значній мірі впливає на стан політичної стабільності, яка, в свою чергу, становить важливу детермінанту ефективності діяльності політичної еліти.

Результативність політичної еліти значною мірою зумовлюється рівнем наукового забезпечення політичних рішень та їхньої інтелектуальної підтримки. Під науковим забезпеченням політичних рішень автор розуміє їх розробку на основі врахування закономірностей суспільно-політичного життя та потреб часу. Інтелектуальна підтримка розглядається як механізм забезпечення реалізації рішень в умовах потенційно можливої протидії зі сторони політичних опонентів.

Стан політичної культури у суспільстві

На думку доктора філософських наук Е. Баталова, у сфері політичних відносин політична культура має тотальний характер, вона розчинена, хоч можливо і не зовсім рівномірно у всій сукупності відносин, які складаються між учасниками політичного процесу, як зазначає вчений: «ці відносини “пронизані”, “просякнуті”, “насичені” культурою» [18]. Дослідник вважає, що ядром, політичної культури є певний “культурний субстрат”, під яким він розуміє найбільш стійкі елементи суб’єкт-об’єктних відносин, що складаються у ході політичного процесу і безпосередньо проявляються в уявленнях, переконаннях, установках, притаманних суб’єктам політичного процесу, а також в їхній поведінці [18]. На думку вченого, політичний процес базується на основі цих елементів, які, як він зазначає: «складають його “генетичний код”» [18]. Таким чином, політична культура в значній мірі зумовлює рівень елітарності та ефективної діяльності політичної еліти.

Загалом, коло детермінант якісного рівня політичної еліти в сучасних демократичних країнах значно ширше за окреслене в даній статті, однак

ЛІТЕРАТУРА

1. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 5.
2. Кочубей. Л. Вибірчі системи як передумова формування політичної еліти // Політичний менеджмент. – 2007. Спеціальний випуск. – С. 204.
3. Горбатенко В., Бутowska І. Політичне прогнозування. Навчальний посібник. – К., 2005. – С. 55.
4. Гаман-Голутвина О. Политические элиты России. Вехи исторической эволюции. – М.: ИНТЕЛЛЕКТ, 1998. – С. 416.
5. Новакова О. Відкритість політичної еліти як проблема модернізації суспільства. Збірка “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”. – К., 2006. – Том 2. – С. 369.
6. Чемякова С. Правящая элита Украины: сущность, особенности и противоречия формирования и функционирования. Авт. реф. канд. диссертации.
7. Іванов М. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства. – Миколаїв, 2004. – С. 200.
8. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 11, 10.
9. Ярошенко В. Проблема громадянськості в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Ольвійський форум. – 2007. – С. 75.
10. Богомаз К. Сорокіна Н. Регіональні еліти в процесі державотворення та формуванні соціокультурних орієнтирів суспільства. Збірка “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”. – К., 2006. – Том 2. – С. 37.
11. Михальченко М. Українська еліта як специфічний феномен. Збірка “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”. – К., 2006. – Том 2. – С. 27-28.
12. Обушний М. Політичні партії у формуванні національних еліт. Збірка “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”. – К., 2006. – Том 2. – С. 146.
13. Базів В. Виклики 2007 року: управління кризою чи криза управління // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2008. – Вип. 12. – С. 44.
14. Танчер В. Еліти України: чи можливий консенсус? Збірка “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”. – К., 2006. – Том 2. – С. 179.
15. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 4.
16. Ханстантинов В. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості // Наукові праці. Серія політичні науки. – 2008. – Вип. 66. – С. 32.
17. Деріга В. Сутність та особливості політичного прогнозування // Наукові праці. Серія політичні науки. – 2008. – Вип. 66. – С. 16, 14.
18. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. – М.: Наука, 1990. – С. 29.